

HEIKKI YLIKANGAS

Muutokset tutkimuksen suuntautumisessa

Professori Heikki Ylikangas tarkastelee Elina Sanan teoksen *Luovutetut. Suomen ihmisluovutukset Gestapolle pohjalta jatkosodan aikaisia luovutuksia koskevaa tutkimusta.*

■ Ennennäkemättömän suurta kohua herättäneessä Elina Sanan kirjassa *Luovutetut. Suomen ihmisluovutukset Gestapolle* (Juva 2003) käsitellään Suomesta Saksaan ja Saksan miehittämiin maihin jatkosodan aikana luovutettuja pakolaisia, ulkomaalaisia ja sotavankeja. Tekijä itse kutsuu teostaan journalistiseksi dokumenttikirjaksi, varsinaiseksi historialliseksi tutkimukseksi hän ei sitä väitäkään. Kuitenkin sillä on vahva yhteytensä tutkimukseen. Kirjan takakannen tekstissä kerrotaan kirjan sisällöstä näin: ”Journalistinen dokumenttikirja perustuu mittaviin arkistotutkimuksiin kotimaassa ja ulkomailla. Se valottaa perusteellisesti aihetta, josta virallinen historiankirjoitus edelleen vaikenee.”

Käsittelen seuraavassa lainauksen viimeistä sivulausetta. Kysyn, vaikeneko suomalainen historiantutkimus edelleen jatkosodan ikävistä piirteistä, sen varjopuolista. Sen jälkeen pohdiskelen – itsessään varsin rajoitetusta näkökulmasta – kysymystä, mitkä tekijät ylipäättään vaikuttavat tutkimuksen suuntautumiseen.

Onko tutkimus vaiennut?

Ainakaan kokonaan tutkimus ei enää vaikene luovutuksista. Siviililinjan luovutuksista eli niistä karkotuksista, joita toimeenpani valtiollinen poliisi (Valpo), on mitantäytävää tutkimusta ollut jo pitkään tarjolla. Taimi Torvinen on kirjassaan *Pakolaiset Suomessa Hitlerin valtakaudella* (Keuruu 1984) kuvannut varsin perusteellisesti tätä aluetta. Teosta ei mainita Sanan kirjan kirjallisuusluettelossa, mutta myös Torviselta puuttuu teos, jossa paljon häntä aikaisemmin on suhteellisen laajasti vaikkakin pinnallisesti kosketeltu pakolaisten luovutuksia Suomesta. Tarkoitan puolidokumentaarista Mert Kubun kirjaa *Gustav Möllers hemliga polis. En bok om spionaget i Sverige under andra världskriget* (Halmstad 1971). Kirjassa on haastateltu anonyymisti eräitä asioista perillä olleita suomalaisia, muiden muassa entisiä Valpon virkailijoita. Kirja ei ole otteeltaan tutkimuksellinen ja sen päätelmät ovat journalististyyppisiä.

Palataksemme Torvisen kirjaan siinä viitataan monin kohdin Elina Suomisen (myöh. Sana) teokseen *Kuolemanlaiva s/s Hohenhörn. Juutalaispakolaisten kohtalo Suomessa* (Porvoo 1979). Vuonna 1985 ilmestyi Hannu Rautkallion teos *Ne kahdeksan ja Suomen omatunto. Suomesta 1942 luovutetut juutalaispakolaiset* (Espoo 1985). Rautkallion teos ilmestyi pari vuotta myöhemmin englanniksi. Tiivistäen todettuna Valpon toimeenpanemat luovutukset ovat jo ennen Elina Sanan uusinta kirjaa saaneet kohtalaisen mittavan tutkimuksen osakseen.

Toisin on Saksan ja Suomen saamien sotavankien vaihdon ja niihin liittyvien luo-

vutusten laita. Selvityksessäni valtioneuvoston kanslialle 16.1.2004 totean seuraavaa:

”Sanan kirjan merkittävin uusi anti sisältyy sotilaallisen linjan luovutuksiin. Lukumääräisiä tietoja niistä on ollut esillä julkisuudessa valvontakomission järjestämistä kuulusteluista lähtien, mutta painetuissa tutkimuksista asiasta on vain lyhyitä mainintoja. Tuoreissa opinnäytetöissä aiheesta on tietoja enemmän, mutta nekin ovat enimmäkseen suppeahkoon vankimäärään rajoittuvia. ’Luovutetut’ sisältää näin toistaiseksi laajimman kuvauksen sotavankien luovutuksista.”¹

Kääntäen tämä merkitsee sitä, että katson sotavankien vaihtoa ja niihin liittyviä luovutuksia tutkitun vähän. Juuri näin on asiantilaita varsinkin, kun liikutaan painetun tuotannon tasolla. Vallitsevaa tutkimustilannetta luonnehtii osuvasti se, että kuusi osaa käsittelevässä monumentaalisisessä *Jatkosodan historiassa*, sen 6. osassa vuodelta 1994 (s. 282), on luovutuksista vain seuraava suppea kuvaus:

”Heimosotavankeja tuotiin Suomeen myös saksalaisten leireiltä Tallinnan ja Danzigin kautta joulukuussa 1942 ja huhtikuussa 1943, yhteensä 2 048 miestä. Vastaavasti Saksaan toimitettiin 2 661 vankia – lähinnä vähemmistökansallisuuksia, komentajia ja poliittista henkilökuntaa.”²

Siinä kaikki. Näistäkin lukumäärätiedoista toinen – 2 048 – on virheellinen. Suomi otti saksalaisilta vastaan virallisten tietojen mukaan 2 181 vankia. Virhe on tapahtunut siten, että kirjoittaja Ohto Manninen on erehdyksessä valinnut vuodelta 1953 peräisin olevan, itsessään pienimmän niistä virallisista luvuista, jotka koskevat Suomen luovuttamien vankien määrää. Tämän luvun hän on tullut merkinneeksi Suomen ottamien vankien määräksi. Virheen syntyminen näin keskeisessä luvussa osoittaa, miten toisarvoisena teemaa on pidetty.³ Kyseisestä virheestä ja ilmoituksen suppeudesta huolimatta Ohto Manninen luonnehtii edellä siteeratun tekstinpätkänsä ”tiiviksi

mutta kaiken oleellisen [vankiluovutuksista] sisältäväksi.”⁴ Tässä valossa lisätutkimukset olisivat myös jatkossa tarpeettomia.

Jatkosodan historian lyhyt tekstinpätkä ei kuitenkaan ole laajin eikä varhaisin sotavankienvaihtoa käsittelevä julkaistu tutkimus niin kuin Ohto Manninen mm. *Helsingin Sanomissa* 18.1.2004 referoidussa tiedotteessaan antaa ymmärtää.⁵ Antti Laine väitöskirjassaan vuodelta 1982 ja Raija Hanski oikeudellisesti orientoituneessa, painetussa pro gradu -tutkimuksessaan vuodelta 1990 ovat valaisseet aiheita ja esittäneet siitä tarkkoja virallisiin ilmoituksiin perustuvia lukuja. Näitä teoksia ja aiheeseen liittyviä lukuisia opinnäytetöitä olen käsitellyt lähemmin valtioneuvoston kanslialle 16.1.2004 jättämässäni selvityksessä.

Luovutukset nivELYvät yhtenä säikeenä jatkosodan aikaiseen sotavankikysymykseen, joka kokonaisuudessaan on jäänyt lapsipuolen asemaan tutkimuksen kentässä. Tämän havainnon Timo Mikkola tuo esille jo vuonna 1976 laatimassaan pro gradu -työssä, joka kantaa otsikkoa *Sotavankikysymys Suomessa vuosina 1941–1944*. Timo Mikkola toteaa (s. 2):

”Suomen sotahistorian tutkimus on jättänyt tämän sota-aikaan liittyneen aihepiirin verraten pimentoon. Suomalaisissa viime sotaa käsittelevissä tutkimuksissa ei juuri tapaa mainintoja maassa tänä aikana olleista sotavankimuodostelmista, sotavankien elämästä, heidän kohtelustaan yms.”

Timo Mikkolan lausunto on siis vuodelta 1976. Merkille pantavaa on, että sama havainto toistetaan myös tuoreissa opinnäytetöissä. ”Tutkimukseni liittyy niiden harvalukuisten tutkimusten joukkoon, joissa viime vuosikymmeninä on pureuduttu suomalaisten kannalta ikäviin ja hankaliin sotaajan tapahtumiin”. Näin toteaa Pirkka Mikkola pro gradu -työnsä *Sotavangin elämä ja kuolema* tiivistelmässä 2000.⁶ Janne Hallikainen kirjoittaa pro gradu -työnsä vuodelta 2000: ”Neuvostoliittolaisten sotavankien asemaa, oloja ja kohtelua jatkosodan aikana on tutkittu yllättävän vähän verrattuna siihen, miten tarkasti toista maailman-

sotaa Suomen osalta muuten on tutkittu.” Hän vetoaa kuitenkin Jukka Lindstedtiin ja Ohto Manniseen saadakseen yleisen hyväksynnän aihevalinnalleen. Hän toteaa mainittuihin auktoriteetteihin viitaten, että nyttemmin on ilmapiiri muodostunut suotuisaksi myös sotarikollisuuden tutkimukselle tunnuksella ”mistään ei enää vaieta”.⁷

Yhteenvetona voidaan todeta, että tutkimusta (jota em. selvityksessäni käsittelen laajemmin) on sekä luovutuksista että sotavanki-kysymyksestä ylipäättään tehty Suomessa niukalti. Vasta aivan viime aikoina kiinnostus näihin kysymyksiin on lisääntynyt. Elina Sanan kirjan takakannessa oleva maininta vaikenemisesta ei siis ole suinkaan kokonaan perusteeton, ei nimenomaan näiltä osin.

Miksi ei ole tutkimusta?

Mutta miksi sitten painettua tutkimusta puheena olevista sotaan liittyvistä puolista on tarjolla vähän? Lähtökohtaisesti voidaan viitata siihen tosiasiaan, että missään sotaa käyneessä maassa ei tutkimus suinkaan ensimmäisenä ole kiiruhtanut valaisemaan oman sodankäynnin varjopuolia. Tämä on hyvin ymmärrettävää. Kuitenkin vaikuttaa siltä, että Suomen osalta tämä hiljaiselo on ollut poikkeuksellisen rikkumatonta ja jatkunut pitkään. Jopa Saksassa ja Japanissa on tarjolla tutkimusta vankien kohtelusta runsaammin kuin Suomessa länsiliittoutuman maista puhumattakaan.⁸ Suomeen täytynee liittyä siten jokin erikoispiirre, joka on ollut vaikuttamassa viivästyksen.

Vielä selvitystä tehdessäni ajattelin, että viivytyksen selittäisivät Suomen pieni koko, sen geopoliittisesti vaaranalainen sijainti ja näistä molemmista kumpuava voimakas paine yksimielisyyteen, mikä sitten on kytkenyt tutkimuksen tiukasti myötäilemään sodanaikaisten päättäjien ratkaisuja ja heidän esittämiään tulkintoja.⁹ Luulen nyt, että tuo selitys on liian yleisluontoinen. Aiheen syrjäytymiseen on osoitettavissa konkreettisempiakin syitä.

Otaksun, että kyse on jatkosodan luonteesta, sen tulkinnasta. Sotahan alkoi hyökkäyssotana, jonka varsin yleisesti hyväksytyksi tavoitteeksi koettiin talvisodassa me-

netetyn Karjalan takaisinvaltaaminen. Työntyminen vanhan rajan yli Itä-Karjalaan toi särön tähän kuvaan. Venäläisten kesäkuussa 1944 toteuttaman suurhyökkäyksen ja sitä seuranneen Viipurin menettämisen jälkeen sodan luonne muuttui. Siitä tulikin puolustussota. Sodan jälkeen sen tätä puolta korostettiin voimakkaasti, jotta tehtäisiin sodan uhrit oikeutetuiksi. Ne voitiin näin tulkita Suomen itsenäisyyden puolustamiseksi. Sodan alku ja sen luonne painuivat ja ne painettiin ns. ajopuu-teorialla taka-alalle. Nimenomaan tästä syystä kesti kauan, ennen kuin suomalainen tutkimus myönsi, että kyse oli maan tietoisesta asettumisesta Saksan rinnalle. Siihen kului tarkkaan ilmaisten kolme vuosikymmentä. Charles Leonhard Lundin osoitti – tosin heikoin läh-

1. Heikki Ylikankaan selvitys valtioneuvoston kanslialle. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 5/2004. Selvitys on saatavissa myös internetistä osoitteesta: www.vnk.fi/julkaisut. Sitä voi puhelimitse tilata numerosta 1602 2060.

2. (1994) *Jatkosodan historia*, 6.osa., Porvoo, 282.

3. Ohto Mannisen *Helsingin Sanomissa* 26.1.2004 antama selitys, jonka mukaan luku tarkoittaisi vain vuotta 1942, ei voi pitää paikkaansa, koska samassa yhteydessä mainittu toinen keskeinen virallinen luku – 2 661 – kattaa koko sodan ajan. Juuri tämän virheen takia en voinut selvityksessäni ao. kohtaan viitata. Se olisi vaatinut pitkäkökö selitystä sille, miksi pidän toista lukua oikeana, toista vääränä. Selvityksessäni pyrin yleensäkin välttämään poleemisia kannanottoja. Viittauksen poisjääminen ei siis johtunut Jatkosodan historian ”vähättelystä” niin kuin Manninen em. kirjoituksessaan katsoo.

4. *Helsingin Sanomat* 26.1.2004.

5. Ohto Manninen ”kiisti” *Helsingin Sanomissa* 18.1.2004 referoidussa tiedotteessaan allekirjoittaneen ”lausunnon, jonka mukaan Suomen jatkosodan aikana Saksaan tekemät sotavankien luovutukset ovat uutta tietoa.” En ollut moista lausuntoa selvityksessäni antanut. Jos median edustajat olivat tulkinneet suullisia lausuntojani siten, sille en mahda mitään. Olisi kuitenkin ollut korrektia perustaa ”kiistäminen” kirjalliseen kannanottooni eikä median tulkintoihin suullista lausunnoistani.

6. Pirkka Mikkola (2000) *Sotavangin elämä ja kuolema. Jatkosodan neuvostovankien suuren kuolleisuuden syyt*, Suomen ja Skandinavian historian pro gradu -työ Helsingin yliopistossa.

7. Janne Hallikainen (2000) *Toimen menettämisestä raippaan, pilkasta luotiin. Neuvostoliittolaisiin sotavangeihin kohdistunut kurinpito ja mielivalta sotavankimuodostelmissa jatkosodan aikana*, Suomen historian pro gradu -työ Jyväskylän yliopiston historian laitoksella, 24.

8. Vrt. Hallikainen (2000) 17–22.

9. Ks. selvitys 20.

tein – jo vuonna 1957, että Suomi lähti hyökkäyssotaan Saksan rinnalla.¹⁰ Hans Peter Crosby vahvisti vahvalla tutkimuksellisella analyysillä tämän tulkinnan 1960-luvulla.¹¹ Kuitenkin vasta vuonna 1987 Mauno Jokipii teoksessa *Jatkosodan synty* tulkinta Suomessa lopullisesti vahvistettiin.¹²

Jos ja kun jatkosota nähdään kautta linjan puolustusotana, sotavankien vaihto Saksan kanssa sopii kuvaan huonosti. Sehän viittaa tiiviiseen yhteistyöhön Saksan ja Suomen kesken ja vähentää näin uskottavuutta Suomen sodankäynnin tulkitsemiselta puolustukselliseksi erillissodaksi. Karkeimmin rikkoo puolustusota-tulkintaa motiivi, joka saneli sen, keitä Suomi halusi ottaa vankienvaihdossa vastaan, ja se tarkoitusperä, joita saksalaisilta saatujen vankien piti palveleman. Heimovankejahan kaavailtiin paitsi taistelemaan vapaaehtoisina Suomen rintamalla myös ja erityisesti asuttamaan Itä-Karjalan vallattuja osia.¹³ Operaatio liittyi näin kiinteästi Suur-Suomahaaveisiin ja sitä tietä hyökkäyssotaan, joka käytiin Saksan rinnalla.

On tuskin sattumaa, että sotavankikysymykseen kohdistuva tutkimus on kokenut voimakkaan buumin 1990-luvun lopulla, tosin vasta ennen muuta opinnäytetöiden tasolla. Muutos johtunee siitä, että aihepiirin käsittelyä siihen saakka jarruttanut tekijä oli poistunut. Tietysti mukana oli runsaasti muitakin syitä niin kuin tämäntapaisissa tutkimuksen uusissa suuntautumisissa aina. Suomen ulko- ja sisäpoliittinen tilanne koki tuolla vuosikymmenellä perusteellisen muutoksen. Silti uskon, että niin sotavankeihin kohdistuneen tutkimuksen vähäisyyteen ennen 1990-lukua kuin sen voimakkaaseen elpymiseenkin sen lopulla on jatkosodan tulkinnoilla vahvin ja syvimältä vaikuttava selitysvoima. Jonkin kehitystä pitkään ohjanneen ilmiökokonaisuuden makrotason pääselitys siis määrää tut-

kimuksen aihevalintoja ja tulkintoja myös alemmilla tasoilla mikrotasoa myöten.

On muitakin olennaisia tutkimusta tutkimuksen suuntautumiseen vaikuttavia tekijöitä. Usein – ei suinkaan aina – tarvitaan impulssi kotimaisen tutkijakunnan ulkopuolelta. Joskus tuollainen impulssi tulee ulkomailta, joskus se tulee kotimaasta. Väinö Linnan *Täällä Pohjan tähden alla* ja sen toisen osan 1960-luvun alkutaitteessa synnyttämä kiivas keskustelu, johon myös historiantutkijat joukolla osallistuivat, antoivat tällaisen sysäyksen. Se sitten ainakin osaltaan johti Jaakko Paavolaisen vuoden 1918 sodan kuvaa syvällisesti muovanneisiin terroritutkimuksiin vuosilta 1966 ja 1967. Elina Suomisen (myöh. Sana) kirja 'Kuolemanlaiva' vuodelta 1979 vaikutti varmasti siihen, että Taimi Torvinen tarttui siviilipakolaisten luovutuksia käsittelevään aiheeseen muutamaa vuotta myöhemmin.

Näistä syistä meidän historiantutkijain olisi ehkä syytä suhtautua avoimemmin ja ymmärtävämmin erilaisiin yhteisön ulkopuolelta tuleviin tutkimusta koskeviin kannanottoihin kuin tähän saakka on ollut laita. Tämä ei tarkoita, että se, mikä ei tutkimuksen kriteereitä täytä, tulisi hyväksyä tutkimukseksi. Se tarkoittaa vain, että jokaisella tieteenalalla on sisään kirjoitettu taipumus jatkaa sivuilleen vilkuilematta sitä uraa, jolle se on uurtanut. Reen on osuttava kiveen ennen kuin se ponnahtaa raihteilta pois ja sallii ajajan valita uuden reitin. ■

10. C. Leonhard Lundin (1957) *Finland in the Second World War*, Bloomington.

11. Hans Peter Crosby (1967), *Suomen valinta* 1941, Helsinki.

12. Mauno Jokipii (1987) *Jatkosodan synty. Tutkimus Saksan ja Suomen sotilaallisesta yhteistyöstä 1940–1941*, Keuruu.

13. Antti Laine (1982) *Suur-Suomen kadet kasvot. Itä-Karjalan siviiliväestön asema suomalaisessa miehityshallinnossa 1941–1944*, Keuruu, 153–155.